

APORTACIÓ D' ESTEVE GILABERT BRUNIQUER (1561-1642) A LA HISTÒRIA DE LA MEDICINA BARCELONINA.

Francesc SALAMERO REYMUNDO.

INTRODUCCIÓ.

Esteve Gilabert Bruniquer i Riera (1561-1642) fou un notari barceloní que se'l recorda principalment pel seu "*Ceremonial dels Magnífics Consellers i Regiment de la Ciutat de Barcelona*", més conegut actualment com les "*Rúbriques de Bruniquer*". Es tracta d'una obra immensa de gairebé dues mil pàgines, recollides en cinc volums. Com a metges, ens interessen particularment els registres de les epidèmies i malalties en general, sofertes en la seva Ciutat, avui la nostra, durant la seva dilatada vida. Al costat de les descripcions puntuals, s'hi troben observacions sobre costums, tradicions, protocols i altres curiositats, que reflecteixen l'estil de vida de les diverses classes socials de l'època.

BIOGRAFIA.

Cal reconèixer que la vida i l'obra de Bruniquer havien caigut en l'oblit durant segles, fins que d'historiador Francesc Carreras Candi, l'any 1910, essent aleshores regidor del Ajuntament de Barcelona, aconseguí que aquest les publicués, comptant amb la col·laboració dels també regidors Josep Antoni Mir i Miró i Joaquim Lluhi i Rissech (2).

Segons Carreras Candi la família Bruniquer provenia de Cardedeu, on ja en el segle XII vivien en un petit mas que duia el seu nom i que era proper a la Casa vella de Vilaba. Pel que em digueren a l'ajuntament i a la Biblioteca d'aquesta vila del Vallès Oriental, ara no hi queda res del mas Bruniquer, excepte unes pedres mal amuntegades que els erudits locals pensen que és la resta de l'antiga construcció. Tot i això en els mapes militars actuals hi figuren els "boscós de Bruniquer" dins dels llinars de Cardedeu, mentre

que a Llinars del Vallés, el poble veí, trobem la Masia Bruniquer, però ara sabem que no és la casa mare, sinó una que comprà el fill del nostre historiat notari, potser per no perdre del tot les arrels camperoles.

Ara bé, l'any 1260 la família Bruniquer es traslladà a viure a Granollers, on assoliren amb el temps una notable preeminència. Es així que un Francesc Bruniquer i Ricomà fou nomenat el 1357 Jurat en Cap de Granollers. Per cert, que els Ricomà foren també una nissaga il·lustre, ja que un Pere Ricomà va ser el pare de Miquel Ricomà que fou entre 1346 i 1361 bisbe de Barcelona. Els pares de Francesc Bruniquer i Ricomà es deien Bernat i Agnès i foren enterrats al Claustre de la Catedral, per llicència concedida l'any 1378. El nostre notari Esteve Gilabert presumia de ser nét de setena generació de Pere Ricomà. El parentiu deuria de ser cert, ja que les seves "armes" eren les de Bruniquer i Ricomà i també es valgué del privilegi de ser enterrat a la catedral de Barcelona, a la mateixa tomba dels seus ja llunyans parents (3)

Tornem a Granollers, on Guerau Bruniquer, establert com a mercader es casà amb Eulàlia Riera, d'Olzinelles, filla del metge Francesc Riera. D'aquest matrimoni nasqué el 29 de juliol de 1561, un fill, que batejat el mateix dia rebé el nom d'Esteve Gilabert. Pocs anys després, cercant millors oportunitats, la família Bruniquer féu el salt definitiu a Barcelona, on hi vivien altres branques familiars.

A Barcelona, Esteve Gilabert es dedicà a "l'art" de la notaria, establint-se com a tal el 1591 en què es casà amb Anna Calopa, filla del notari Pau Calopa, com consta en el llibre d'esposalles de la Seu Barcelonina. Segons els seus biògrafs, aviat entrà al servei de la Ciutat, primer com "ajudant d'escrivà", el 1597, ascendint a "Escrivà racional" l'any 1603, assumint per aquell temps per pròpia iniciativa el treball de dietarista, que suposava prendre notes gairebé al dia i ordenar llibres, la qual cosa aviat li seria de gran servei. L'any 1603 fou nomenat Síndic de la Ciutat, càrrec que mantingué tota la vida.

Mentrestant, a finals del segle XVI les autoritats municipals de Barcelona decidiren recopilar totes les Disposicions i Privilegis del seu camp administratiu i de les pràctiques habituals, feina iniciada per l'ajudant de l' "Escrivà Major" Francesc Gamis, però morí poc temps després del seu nomenament, deixant la tasca inacabada. Després de tants anys d'activitat municipal i de Consell de Cent (fundat el 1249 per Jaume I), junt amb l'embolic legal, compresa la defensa dels drets i privilegis de la Ciutat,

moltes vegades vulnerats per altres autoritats, eren tant complexos, que l'any 1608 els Consellers decidiren la confecció de unes "Rúbriques". Encarregaren la labor al notari Bruniquer, Síndic de la Ciutat, que ordenà amb la base que tenia de les seves antigues anotacions com "Escrivà racional", les disposicions, lleis, privilegis i dietaris per matèries, fent un embalum, com hem dit abans, de quasi 2.000 planes i realitzada la obra, com senyala Carreras Candi, amb "amor, perícia, claredat i concisió"(5).

Bruniquer deixà l'obra quasi enllestida, però no acabada del tot, quan va morir l'any 1641. La continuà Joan Guiu, que morí el 1698. Des d'aquesta data fins el 1714 (darrer any de l'existència del Consell de Cent) Jeroni Brotons posà punt final a aquesta magna obra. Tot i essent diversos en realitat, com veiem, els autors, sempre ha dut el nom de Bruniquer, amb justícia, ja que fou ell qui pràcticament la creà, ordenà i deixà la petjada de la seva personalitat.

Les "Rúbriques" tracten de tots els assumptes propis de la ciutat, però, potser per deformació professional, crec que són de capital importància els capítols dedicats a malalties, pestilències i hospitals. De totes maneres és interessant que esmentem, si més no, totes les matèries tractades en les Rúbriques, abans d'examinar els aspectes sanitaris.

COMPETÈNCIES DEL CONSELL DE CENT (SEGLES XIV AL XVII).

- Assegurar els proveïments de blat i d'altres queviures.
- Vetllar per a que no s'especuli amb el seu preu.
- Defensar i mantenir els privilegis, llibertats i prerrogatives.
- Tenir cura i procurar la pau entre els habitants de la ciutat i també amb els de fora.
- Atendre el cobrament d'imposicions, rendes i debits.
- Vetllar pel manteniment i embelliment de la ciutat.
- Vetllar per la salut dels barcelonins.
- Instruir causes civils i criminals. Plena jurisdicció criminal en absència del Rei.

(Síntesi de les competències del govern de la Ciutat, segons E.G. Bruniquer, dins la *"Relació sumària de l'antiga fundació i cristianisme de la Ciutat de Barcelona i del antich magistrat i govern dels magnífichs consellers i altres coses de honor i bellesa de la Ciutat"* (1630).

ASPECTES LITERARIS I ALTRES DE L'OBRA DE BRUNIQVER.

Alguns estudiosos de l'obra de Bruniquer el consideren un gran literat, si bé cal reconèixer que el seu estil és més propi d'un redactor d'Actes Notarials que d'un cultivador del llenguatge escrit. No obstant això, hem de saber que a més de cronista de Barcelona, deixà escrites altres obres, com la "*Relació sumària de la antiga fundació y cristianisme de la Ciutat de Barcelona y del antich magistral govern dels magnífichs Consellers y altres coses de honor y belleza de la Ciutat*" (5). També va publicar Arbres genealògics i Consells per els seus successors; sobre tot, no es pot oblidar que de les "Rúbriques" en féu una edició en llatí, un exponent de la seva gran cultura.

Un fet molt curiós de la seva vida és que passà tres anys a Roma per a defensar els drets de la ciutat de Barcelona sobre el monopoli del blat, dels molins i de les tavernes, que eren discutits per certes ordes religioses, plet que aconseguí capgirar en benefici del municipi. És a dir, també actuà com a diplomàtic.

La figura de Bruniquer fou molt valorada durant la Renaixença i objecte de veneració dels Jocs Florals de 1880, en els quals Salvador Samper i Miquel obtingué el "Brot de Bruc d'Or" per la seva biografia, Premi que curiosament oferia el nét de setena generació de Bruniquer, Marian de Sans i de Bette. D'altra banda, la "Relació Sumària sobre la Fundació de Barcelona" de Bruniquer fou publicada dues vegades (en 1871 i 1885) per Francesc Maspons i Labrús a la Revista "Renaixença".

No tot foren flors i violes a la vida de Bruniquer perquè en retornar a Barcelona i sembla que per enveges polítiques, fou acusat de corrupció i apartat del càrrec municipal que gaudia. Home molt recte, mantingué un llarg plet amb l'Ajuntament, que finalment va guanyar, essent reposat al seu càrrec de Síndic, cobrant a més tots els emoluments endarrerits.

Actuà com a Síndic fins a la seva mort, que es produí l'any 1641 al carrer de la Canuda, on vivia últimament. (Abans havia viscut als carrers Portaferrixa i Llibreteria, on hi tenia dues cases). Enterrat com ja hem dit a la tomba familiar en el claustre de la catedral, ell mateix escrigué una llarga inscripció en la làpida, que a principis del segle XX encara era llegible.

Molt afeccionat a escriure, crida l'atenció la llarga dedicatòria de les Rúbriques al Rei Felip IV, així com la justificació que fa del seu amor a Barcelona, que diu "heretat" dels seus pares. Aprofita l'avinentesa per recordar els seus ascendents de Cardedeu i de Granollers (els Ricomà) i les branques familiars barcelonines, destacant la figura de Guillem Bruniquer, que havia adquirit el patronat de deu porcions de l'Almoina de la Seu, que ell va heretar. També recorda a un tal Pere Bruniquer, que tenia una nau que duia blat de Sicília a Catalunya i que en certa ocasió portà tropes de Provença a Nàpols per ajudar al Rei Lluís, en una de les poques vegades que hi hagué un acord entre els Reis de França i els d'Aragó.

En la mateixa presentació de l'obra, insisteix que tot el que es diu en ella *"és veritat i es pot trobar als arxius municipals, oferint-la al monarca, amb l'amor i voluntat degut a ma intenció i zel que tinc del honor de la Ciutat"*. Aquest Felip IV s'enfrontà poc temps després als catalans en la coneguda "guerra dels Segadors", mentre perdia tota la Catalunya Nord, i a més Portugal en una altra guerra. Tot i això era qualificat de "Grande", pot ser, com deia Quevedo, *"grande como los agujeros, que son más grandes cuanta más tierra pierden"* (6).

Bruniquer tractà en les Rúbriques tots els aspectes importants de la ciutat, començant per donar el nom de tots els consellers de la ciutat des de 1249, quan Jaume I fundà el Consell. A la mort de Bruniquer, els successors continuaren la relació fins la seva dissolució l'any 1714. En conjunt se'n compten 1.295 consellers, dels quals només 32 foren metges i 15 cirurgians, respectivament un 2,4 % i un 1,1 % del total, percentatge certament petit, que pot explicar-se pel poc apreci que mereixia la nostra professió, sobre tot si es té en compte que entre els consellers es troben argenters, botiguers, especiers, vidriers, barbers, basters, notaris, tamborers, adroguers, rellotgers, pellissers, freners, cuirassers, esparters, blanquers, teixidors de llana, teixidors de lli, ferrers, fusters, candelers de cera, cotoners, velers, flassaders, mercaders, militars, sabaters, gentilhomes, calceters, apotecaris, tintorers, manyans, mariners, etc.

Bruniquer, en esmentar els oficis dels consellers dona una relació de la societat barcelonina, oficis i professions i més endavant ens fa seguir els costums de Barcelona, les lleis, els càstigs, el comerç, els cerimonials, les malalties i les morts dels reis, les inhabilitacions per ser conseller i tantes coses que no tenen cabuda ni tan sols resumides en aquest article. Creiem que les "Coses que toquen a la Salut", allò que avui diríem Sanitat Pública, és un tema, el contingut del qual donaria matèria per més d'una tesi (7).

Es el cas que Bruniquer inclou dintre d'aquelles Coses que afecten a la Salut no tan sols les malalties, sinó també sinistres, com ara els terratrèmols, la sequera o les plagues de llagosta, considerant que aquests fenòmens produeixen fam, malalties i problemes sanitaris diversos. Farem un breu repàs dels episodis que esmenta, sense endinsar-nos en els aspectes clínics, ja que el nostre propòsit no és aquest, sinó més aviat mostrar la contribució de Bruniquer a la Història de la Sanitat barcelonina. Es així que hom pot seguir pas a pas el gran canvi que representà per Barcelona la Fundació de l'Hospital de Santa Creu, quan s'englobà en un gran Centre tots els petits hospitals medievals que es descriuen en les Rúbriques. I també la creació de cases d'acollida i refugi de repenedides que daten d'aquells temps i que avui han deixat empremta en alguns edificis i més que res en el nomenclàtor urbà. Les principals epidèmies anotades en les Rúbriques són les següents:

PESTA.

Fou la malaltia més terrible a l'Edat Mitjana i a començament de la Moderna. Aleshores la seva epidemiologia era totalment misteriosa, mentre que avui podem dir que és ben coneguda. Hi ha aspectes, no obstant això, que ha costat desxifrar; per exemple, sabem que a Constantinobla, l'any 541, regnant Justinià, la pesta ocasionà un milió de morts. Ara bé, consta que desaparegué durant segles, per retornar a Europa en el curs del segle XIV. Cóm s'explica actualment aquesta reaparició després de segles silenciosos? Doncs bé; l'hoste habitual del bacil de la pesta és la marmota del Tibet; de la marmota passa a la rata i quan aquesta mor, les puces que la parasiten transmeten el bacil pestífer a l'home, ja directament o mitjançant la seva roba o transportada en mercaderies. La cadena de transmissió es pot trencar en origen, per raons climàtiques o d'altres i això causa un silenci epidèmic que pot ser secular.

Aquesta és la principal malaltia que patiren els nostres antecessors barcelonins des del 1333, que el rei Pere IV definí com el primer any dolent. Fou seguit per la pandèmia del 1348, que despoblà Europa, la famosa "pesta negra" i molt després, pel brot epidèmic del 1651, que segons el Consell fou "molt dolent i furiós". En conjunt, de 1350 a 1714, es a dir, en el temps que abasten les Rúbriques, hi hagué a Barcelona més de 300 episodis, mig endèmics, mig epidèmics. A Narbona, el 1348 trobaren culpables d'enverinar les aigües uns subjectes pagats per enemics del rei de França i foren turmentats i esquarterats. A Barcelona donaren la culpa als jueus; assabentat el Rei dels rumors, envià emissaris a tots els calls de Catalunya

per evitar massacres. La Reina morí, els Reis marxaven del país, però els metges i cirurgians eren castigats si fugien.

No ens ocuparem en extensió dels aspectes clínics, de la mortalitat, dels fossars plens i llogats i dels seus encarregats, els fossers, que havien de romandre aïllats i marcats, coses que son descrites puntualment, a l'igual que la notificació curosa dels episodis pestosos. És interessant conèixer les solucions o iniciatives dels nostres col·legues d'aleshores, que no sabien de l'existència dels microbis patògens ni del mecanisme del contagi, per a mirar d'aturar els brots de la pesta. Podem resumir-les així:

- a) informació immediata a totes les ciutats de la Corona d'Aragó d'un episodi de pesta;*
- b) mesures policials per a impedir l'entrada a Barcelona de persones sospitoses o procedents de llocs apestats;*
- c) prohibició de concentracions humanes (en festes, com les tradicionals de Nadal i Sant Joan, fires, mercats, etc.);*
- d) "desinfecció" de persones (en aquest concepte incloïen les purgues)*
- e) crema de robes i d'objectes sospitosos de portar la pesta, inclòs de tartanes i potser, de vaixells.*
- f) organització de quarantenes i aïllaments*
- g) col·locació de forques a l'entrada dels portals per castigar al pestíferat que aconseguís forçar l'accés. Fins i tot, en temps del rei Joan II, aquest sortí de la ciutat per entrevistar-se amb un Síndic de València, perquè hi havia pesta en aquella ciutat.*

Al segle XV començà el que podríem dir "Sanitat Exterior", en posar metges i guàrdies de port i fer hospitals pels pestíferats, essent el primer d'aquests el de Santa Creu en una casa que el Consell comprà fora Drassanes. El segon fou el dels Àngels, que va ser municipal.

Finalment, quan els remeis sanitaris fallaven, per dir-ho així, s'acudia a remeis sobrenaturals: processons, peregrinacions, visites als monestirs més allunyans quan pitjor era la pesta: Santa Madrona, Montserrat, Poblet, Scala Dei i, fins i tot, en cas desesperat, s'acordava desplaçar quatre frares a Sant Jaume de Galícia.

CATARRO.

La tos ferina ocasionava una gran mortalitat infantil. Fins el 1906 en què es descobrí per Bordet i Gengou el bacteri culpable, es desconeixia per complet la causa d'aquesta malaltia, que de forma epidèmica va visitar amb tota probabilitat Barcelona l'any 1580. Les Rúbriques assenyalen aquest fet: "Fou malaltia de catarro que s'estengué tant que en deu o dotze dies emmalaltien a Barcelona més de vint mil persones, de les quals moltes moriren". Això quedà registrat en les Rúbriques del 7 de setembre, quan ja en el 2 d'agost es diu en el Manual de deliberacions que tots els regidors de la ciutat estaven malalts. Per aquesta afecció no es prengué, pel que sembla, cap mesura especial, ni tan sols, processons. Es curiós que aquesta epidèmia no es repetí a Barcelona si més no, fins després del 1714, quan acaben les Rúbriques.

BRUCEL·LOSI.

Els barcelonins veieren astorats com el mes de gener de 1659 morien els bestiaris de la ciutat en gran nombre. Bruniquer no esmenta afectació humana, que ara sabem que probablement seria professional; tampoc podem conèixer si es tractava de la típica mel·litocòcia del bestiar ovi i caprí, del avortament epidèmic de porcs i vaques o de la malaltia de Bruce, Bang i Traum. He consultat a veterinaris experts i els sembla el més plausible que deuria ser una forma o altra de brucel·losi. En aquest cas sembla que tampoc es prengué cap mesura extraordinària.

TERRATRÈMOLS.

Entre els fets que posen en risc la salut, el Consell s'ocupà tanmateix dels terratrèmols, alguns dels quals sembla que foren bastant seriosos, com ara els dels anys 1373, 1376, 1410, 1425, 1427 (aquest amb dues rèpliques el mes de març), 1428, 1435, 1448, 1605 i 1660. Barcelona es troba dins la falla transasiàtica (alpino-caucàsica-himalàica), que s'estén d'Espanya a Filipines. Per això, els terratrèmols són freqüents, encara que no molt intensos. Els esmentats per Bruniquer causaren enderrocs de xemeneies i d'escalas i poca cosa més, excepte el de 1428, que produí una vintena de morts a Santa Maria del Mar, on caigué cera per tot arreu.

Un cop més, els Consellers demanaren oracions i enviaren peregrins a Montserrat, Scala Dei i Poblet, perquè l'únic remei podia venir del cel.

SEQUERES.

Considerada també una desgràcia per la salut dels ciutadans, perquè a causa de la sequera la collita seria minsa, augmentava la possibilitat de passar fam i fins i tot, hi havia el perill de revoltes, com la del 9 de desembre del 1604, quan per la manca de blat el poble volia posar foc a la casa del Conseller. Hagué d'anar-hi el Virrei per assossegar el poble.

Què fer en cas de sequera?. Doncs, el mateix que ara: res i pregar. Hem vist a pobles dels Pirineus centrals processons, "rogatives". A la Barcelona dels temps anteriors a Bruniquer hi havia una categorització dels actes religiosos. Així, els feligresos es desplaçaven a esglésies i monestirs més o menys llunyans, segons les necessitats, començant per Valldoncella a les portes de la Ciutat, Santa Madrona a Montjuïc, Santa Eulàlia de Sarrià o fins i tot, Montserrat. Al Pirineu Central, ja esmentat, hi havia una devoció important a Sant Victorià de Sobrarb on diferents pobles hi acudien en processó i portaven l'arca de plata amb les despulles del Sant fins una font, que en deien la "Fuensanta", on submergien dita arca i si en retirar-la pesava més que abans, interpretaven que això significava que a la fi plouria...

No voldria ser irreverent, però hi ha històries molt curioses al respecte. Al Museu Diocesà de Barbastre, per ex. hi ha un Crist pintat de cintura per avall, degut a que un rector típic trabucaire d'un poblet del Pirineu, mossèn Bruno Fierro, si no plovia després de la processó, el submergia a la pila d'aigua beneïta i l'omplia d'improperis. Es veu que amb el Crist i els Sants de la seva església hi tenia un tracte molt familiar...

PLAGUES DE LLAGOSTES.

És una altra cosa que Bruniquer inclou en les referents a la salut, pel mateix motiu que la sequera, és a dir, la pèrdua de la collita, l'amenaça de la fam, la misèria i les malalties derivades. Consideraven els animals com ens jurídics, és a dir, responsables dels fets que produïen; per exemple, si un gos mossegava un home, aquest podia fer-lo penjar o bé quedar-se'l i el mateix si era un bou el que matava una persona. Això no té res d'estrany, si pensem que aquestes penes o similars s'aplicaven a Suïssa a principis del segle XX. A Barcelona en el cas de plagues de llagostes es feien processons, pregàries, es beneïa la terra i, finalment, es feia la maledicció de les llagostes, que per cert, segons alguns autors no sempre haurien estat nefastes, especulant que quan els jueus havien travessat el mar Roig i es trobaven al bell mig del

desert es pogueren alimentar, segons la Bíblia, gràcies al generós manà, que no seria altra cosa que una plaga de llagostes. A la nostra ciutat hi va haver una terrible irrupció de llagostes l'any 1687 i a manca d'altra solució feren patrona de Barcelona a la Verge de la Mercè.

COROL·LARI.- Les "Rúbriques de Bruniquer" és una obra que, com el "Quixot" per exemple, sembla nova cada vegada que es llegeix, doncs sempre es troba alguna cosa que havia passat desapercebuda o bé que es pot relacionar amb altres lectures, de tipus mèdic o d'altre gènere, normalment en referència a Barcelona.

NOTES

1) Aquesta exposició és una versió en un altre format i títol d'un treball, fet en col·laboració amb el meu fill, el Dr. F. Salameró i Prat, i que vam presentar a la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya i que fou guardonat amb el Premi de Sanitat Comarcal de l'any 2.002.

2) La edició de Carreras Candí ha estat la principal font consultada.

3) L'escriptor Jeroni Pujades demanà a Esteve Bruniquer que li facilités informació sobre el bisbe Miquel Ricomà. En la seva resposta aquell confirmà la mena de parentiu que lligava les famílies Bruniquer i Ricomà.

4) Segons el Diccionari de la Llengua Catalana (Enciclopèdia Catalana, ed. del 2.002), en la 1ª accepció, "Rúbrica" és la part que en els manuscrits i impresos antics era escrita en lletra vermella. De fet, no coneixem el color que tenien les paraules o paràgrafs en l'original de Bruniquer, però coneixent el treball meticulosament ordenat de l'autor, es natural que dividís el total segons el tema i què millor que escriure els títols en vermell!. D'altra banda, això duria anar implícit en l'encàrrec.

5) Es pot apreciar que Bruniquer utilitza la y grega i certs modismes, que quedaren obsolets després de la reforma fabriana, molt posterior (principis del segle XX).

6) Crec que si Josep Pla hagués estudiat la figura de Bruniquer, sens dubte l'hauria inclòs dintre de la seva col·lecció d'"Homenots".

7) Barcelona honorà, gasivament però, al nostre "cronista" donant el seu nom a un carrer de Gràcia no massa llarg (del carrer Escorial a Torrent del Vidalet).